

війська. – Варшава, 1936. – № 28–29.

31. Див.: Солдатенко В. Ф. Винниченко і Петлюра: політичні портрети революційної доби. – К., 2007

32. Визвольні змагання очима контррозвідника (Документальна спадщина Миколи Чеботаріва). – К., 2003.

33. Винниченко В. Відродження нації (Історія Української революції [марець 1917 – грудень 1919 р.]). – К., Відень, 1920. – Ч. II.

34. Див.: Солдатенков В. Ф. Бій під Крутами: історія і кон'юнктура // Революційна доба в Україні (1917–1920 рр.): логіка пізнання, історичні постаті, ключові епізоди. – К., 2011. – с. 161–171 (2-ге вид., доповнення і перероб.) – К., 2012.

Soldatenko V. F., Doctor of Historical Sciences, Professor, corresponding member of the NAS of Ukraine, chief researcher at the Kurasa Institute of Political and Ethnic Studies National Academy of Sciences of Ukraine (Ukraine, Kyiv), veid@ipiend.gov.ua

The problem of correlation of diplomatic and military factors in the struggle for power in Ukraine (1917–beginning of 1919)

Draws attention to the dialectic relation diplomatic and military factors on one of the crucial milestones of national history in 1917–1919. Experience of relations between Ukrainian and Russian political forces allows us to derive a number of instructive lessons for today.

Keywords: revolution, state, international relations, diplomacy, negotiation, armed forces, military action.

Солдатенко В. Ф., доктор исторических наук, профессор, член-корреспондент НАН Украины, главный научный сотрудник Института политических и этнонациональных исследований им. И. Ф. Кураса НАН Украины. veid@ipiend.gov.ua

Проблема соотношения дипломатических и военных факторов в борьбе за власть в Украине (1917 г. – начало 1919 г.)

Привлекается внимание к диалектике соотношения дипломатических и военных факторов на одном из переломных рубежей отечественной истории в 1917–1919 гг. Опыт отношения между украинскими и общероссийскими политическими силами позволяет вывести ряд поучительных уроков для сегодняшнего дня.

Ключевые слова: революция, государственность, международные отношения, дипломатия, переговоры, вооруженные силы, военные действия.

* * *

УДК 94(4)“1492/1914”

Бобіна О. В.

кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін, Національний університет кораблебудування ім. адмірала Макарова (Україна, Миколаїв), oleg.bobina@nuos.edu.ua

Погляди європейських інтелектуалів кінця XIX – початку XX ст. на феномен революції

В другій половині XIX ст. серед європейських вчених – психологів, соціологів, філософів з'являється ідея створення “позитивної соціологічної науки”. Мета нової науки – дослідити масове суспільство і сформулювати закони соціального розвитку. Особливе місце в цих дослідженнях мав постаті феномен революції. Автор подає ідеї і роздуми провідних вчених – О. Конта, Г. Спенсера, Г. Тарда, Г. Лебона, В. Парето, Е. Дюркгейма, М. Вебера, американця Ч. Елвуда на революцію. Автор наголошує що серед інтелектуалів були як прибічники так і противники революції, але всі вони намагались знайти раціональне пояснення революції.

Ключові слова: революція, Європа, причини, соціологія, психологія, кінець XIX – початок XX ст.

В своїх попередніх роботах ми зосередили увагу на початках формування теорії революції істориками і більшою мірою політиками [1]. Разом з тим ситуація XIX ст. унікальна появою і стрімким розвитком таких соціо-гуманітарних наук як політологія, соціологія, психологія. Політична наука стрімко розвивалась в США, а соціологія і психологія в Європі. І саме Європа XIX ст. дала класичні зразки революцій, масових збройних виступів, політичної діяльності нового зразка, масового політичного руху, що стали об'єктами аналізу перших соціологів і психологів.

В цій роботі ми ставимо своїм завданням: 1) проаналізувати погляди провідних соціологів і психологів XIX – початку XX ст. на такі явища як “революція” – “соціальні зміни” – “політичні вожді”; 2) з'ясувати основний внесок провідних соціологів і психологів кінця XIX – початку XX ст. в т.зв. теорію революції що зароджується завдяки працям французьких і англійських істориків і розвивається політиками Європи до початку XX ст. Адже саме революції в Європі як соціальні явища, промисловий перевороті індустріалізація, розвиток прикладних наук, початок формування “масового” суспільства створили ілюзії можливого соціально-політичного прогнозування і “відкриття законів соціального розвитку і прогресу”. Відкрити ці закони мали “позитивні науки” – політологія, соціологія. А “молода” наука психологія все частіше застосовувалась до аналізу масових соціальних явищ. Предметом аналізу ми обрали погляди О. Конта (1798–1857), Г. Спенсера (1820–1903), Г. Тарда (1843–1904), В. Парето (1848–1923), Г. Лебона (1848–1931), Е. Дюркгейма (1858–1917), М. Вебера (1864–1920), Ч. Елвуда (1873–1946).

Актуальність цієї теми пояснюється не лише сучасними подіями в Україні або невід'ємними для дослідника об'єктивним пізнавальним інтересом. Ми на відміну від постмодерністів вважаємо, що політична, економічна, культурна історія залишається джерелом знань і про сучасність. І краще про це написав Р. Арон (1905–1983): “Іншими словами, в період між 1848 і 1851 р. Франція пережила політичну битву, подібну політичним битвам XX ст., чим будь-яка інша подія із історії XIX ст. Дійсно, в період з 1848 по 1851 р. можна було спостерігати боротьбу між тими, кого в XX ст. називали фашистами, більш-менш ліберальними демократами і соціалістами (таку боротьбу можна було бачити, наприклад, у веймарській Германії між 1920 і 1933 рр.). Звичайно, французькі соціалісти 1848 р. не схожі на комуністів XX ст., бонапартисти 1850 р. – не фашисти Муссоліні, не націонал-соціалісти Гітлера. Але вірно, що цей період політичної історії Франції XIX ст. вже виявляє основних дійових осіб і типові суперництва XX ст.” [2, с. 275–276]. До формулювання такої теми нашої роботи підштовхнув розділ “Соціологи і революція 1848 року”, відомої роботи Р. Арона “Начерк історії соціологічної думки”. В означеному розділі автор прискіпливо аналізує ставлення О. Конта, К. Маркса, А. де Токвілля до революції 1848 р. у Франції і “перемоги” Л. Бонапарта. Ставлення до означеної проблем психологів і соціологів XIX – початку XX ст., досить побіжно подано в узагальнюючих працях [3]. Узагальнюючі роботи щодо визначеного нами завдання відсутні.

Не лише консерватизм французьких і британських інтелектуалів став відповіддю на Французьку революцію (1788–1799). Позитивістська соціологія О. Конта була тією “стабілізуючою” теорією яка допускала соціальні зміни лише за волею верхів і правителів [4, с. 561–562]. Характерними в зв'язку з цим є лист О. Конта імператору Росії Миколі I: “Правителю, філософ який незмінно дотримується своїх республіканських переконань, надсилає одному з самих необмежених правителів систематичний виклад плану відродження людства, як соціального, так і

розумового. Саме цей філософ, починаючи з перших кроків, з 1822 року, постійно боровся проти верховенства народу і рівності, боровся в ім'я прогресу... З іншого боку, цей самодержавець з часу приходу на престол у 1825 році, ніколи не переставав стояти на чолі гуманного руху в своїх великих володіннях, зберігаючи їх мудрою твердістю від західноєвропейських хвилювань" [5, с. 444–445]. Далі О. Конт вихваляє російський уряд за те, що він не допускає користування закордонних книг, які просякнуті анархічним духом.

О. Конт пережив "свої" революції в досить зрілому віці, з уже сформованими поглядами на соціальний розвиток, на суспільство. Великі ліонські повстання (1831, 1834 рр.), повстання 1939р. в Парижі, повстання 1843р. в Тулузі і Клермон–Ферранівін розглядає через призму ідеї своєї головної праці – "Курс позитивної філософії" (перший том вийшов в 1830 р.). Впродовж четверті століття, з 1830 по 1854 з'являються шість томів роботи. А в 1851–1854 виходить "Система позитивної політики" з підзаголовком "Трактат по соціології". О. Конт ставить перед позитивною філософією завдання дослідження і формування законів соціальних явищ. Ці закони мали базуватись на соціальних фактах і зв'язках, а не на філософських рефлексіях щодо сенсу історії. Виходячи з своїх міркувань О. Конт зважає, що яким би міцним не був християнський, теологічний порядок речей його розхитує соціальний прогрес. Рисами цього прогресу є розвиток людського інтелекту з паралельним розвитком технічного прогресу, розвитком ремесла, торгівлі, мореплавства. Віра розхитується. Розхитуються і розпадаються соціальні зв'язки. Цей розклад і розпад досягає вершини під час революції. Революції на думку О. Конта необхідні для розвитку суспільства. Сема під час революційних криз знає зміну т.зв. "теологічній стадії" людської думки приходять "метафізична стадія" людської думки і відповідна епоха. Для цього часу характерне панування руйнівних думок, ідей поглядів. В наслідок революції відбувається "анархія розуму", і саме з цією анархією має покінчити позитивний синтез наукового знання. Сутністю такого позитивного синтезу виступає наука соціологія. На думку О. Конта соціологія обґрунтовує зв'язок "порядку" і "процесу" і викреслює із соціального життя "анархістів–радикалів", які не визнають порядку і "ретроградів–консерваторів", які не визнають прогресу [6, с. 137–139]. О. Конт виступив проти революції 1848р. як методу розв'язання соціальної кризи. Він радів знищенню парламентсько–ліберальних представницьких інститутів Франції, підтримав утвердження влади Л. Бонапарта. Для О. Конта не існує універсальних політичних феноменів і інститутів таких як революція і парламентаризм. Останній підходить лише для Англії. Для Франції підходить централізація влади. Ось чому Л. Бонапарт, покладає кінець "наслідуванню англійських інститутів і примарному пануванню балакучих метафізиків із парламенту" [2, с. 278]. Зміни в суспільстві залежать від волі керівника: "Як солодко підкоряться, коли є можливість насолоджуватись щастям... яке в тому, що завдяки мудрим і достойним вождям ми ненав'язливо звільнені від тяжкої відповідальності за загальну лінію своєї поведінки" [4, с. 564].

Еволюційно–позитивістську парадигму нової науки продовжив Г. Спенсер. Для нього, революція, це біда людства. "Нормальний" розвиток суспільства – це поступове реформування. Революції результат поганого, невірнього управління людьми. Таке невірне управління, результат незнання законів соціології, адже для "еволюційного розвитку правителі і провідні класи повинні знати соціологію, керуватись нею при прийнятті політичних рішень" [4, с. 567].

Важливий методологічний крок у розумінні революції зробив Е. Дюркгейм. Саме він активізував і надав соціологічну науковість ідеї про те, що дійсними причинами соціальних змін є духовні цінності і ідеї людей, які вони реалізують на практиці. В зв'язку з цим, для Е. Дюркгейма, суспільство, це моральна реальність, основі якої лежить суспільна солідарність. Антагонізм між працею і капіталом Е. Дюркгейм вважав результатом недосконалою відрегульованості відносин між класами. Політичні революції для Е. Дюркгейма це криваві театральні вистави, які мало що змінюють в соціальних системах. Суспільство, його політична складова зміниться тільки тоді, коли зміняться моральні норми і цінності. Сам Е. Дюркгейм був симпатиком реформістського соціалізму, який проповідував Ж. Жорес, а соціологія виступала альтернативою лівому і правому радикалізму.

Ставлення до революції як до позитивного феномену у Е. Дюркгейма базувалось на розрізненні між соціалізмом і комунізмом. Для нього соціалізм – це економічна доктрина, а комунізм – моральна доктрина. Соціолог наголошував на тому, що може існувати декілька різновидів соціалізму. Капіталізм може трансформуватись в бік соціалізму, адже соціалізм, як і капіталізм базується на поділі праці, і певним чином завдання в тому, щоб "соціалізувати економічні сили" [7, с. 167].

Більше того Е. Дюркгейм вважав, що європейське суспільство вже "переживає" соціалізм. Соціалізм не пов'язаний нерозривно з класовою боротьбою. Е. Дюркгейм розуміє постулат К. Маркса про те, що революція витікає, із того, що єдиним шляхом подолання експлуататорського характеру капіталізму є знищення всіх класів. Саме революція і диктатура знищують всі класи. Але Е. Дюркгейм підкреслює, що класова боротьба не є сенсом існування пролетаріату. Класовий конфлікт – всього один з конфліктів в суспільстві. Класовий конфлікт, це історичний посередник за допомогою якого можна досягти лише більших цілей.

Таким чином Е. Дюркгейм "розумів" революцію, але не поділяв віри в її потенціал і можливості, наголошуючи на необхідності трансформації моральних основ суспільства. Для французького соціолога, суспільство – це сфера солідарності, згоди, об'єднання, а не постійного конфлікту.

Ставлення М. Вебера до революції обумовлюється особливим історичним підходом–аналізом до причинності подій минулого. М. Вебер виділяє історичну причинність і соціологічну причинність, під останньою розуміється перш за все рішення людини–особистості. Іншими словами: "Історична причинність дозволяє, наприклад, припустити, що враховуючи внутрішню ситуацію у Франції в 1848 р., революція

була вірогідна, можлива. Це значить, що її могла викликати велика кількість випадковостей” [8, с. 508–509]. Методологія М. Вебера дозволяє зробити висновок, що не можна обумовлювати життя суспільства одним фактором – економічним, політичним, релігійним. Революція, таким чином, не пояснюється за допомогою одного ряду причин – економічними чи політичними. Революція – наслідок наявності багатьох факторів.

Наступним методологічним інструментом, що дозволяє зрозуміти ставлення М. Вебера до революції є його роздуми про поняття “боротьба” в праці “Господарство і суспільство” (видана в СРСР в 1923 р.). На думку соціолога суспільство не є цілісно-гармонійним. Суспільства формуються однаково, як в ході боротьби так і згоди. Боротьба виступає як базовий соціальний зв’язок, як базова сутність соціуму. Соціальна сутність боротьби виявляється в бажанні кожного із тих хто приймає участь у боротьбі нав’язати свою волю іншому. Коли боротьба не передбачає застосування сили, вона виступає у вигляді конкуренції. В цьому контексті, революція як явище соціальне, як найвищий рівень боротьби, не є чимось виключним для суспільства. Революції є звичайною, але для М. Вебера це “кривавий карнавал” [8, с. 517]. Ось чому М. Вебер пропонує свою парадигму соціально-політичних реформ, мета яких встановлення “плебісцитарної вождистської демократії”.

Веберівський погляд на революцію сформувався в ході аналізу і роздумах над російськими революціями 1905–1907 рр. і 1917–1921 рр. Російська революція дала привід для роздумів соціолога над перспективами демократія в Росії. Сучасники зауважують, що М. Вебер цікавився Росією і навіть швидко вивчив мову, читав російські газети. Серед його знайомих були П. Струве і Б. Кистяківський. Більше того в своїх роботах М. Вебер згадував і “маленьку групу ідеологів старої драгоманівської школи” [9].

Свої погляди (як він сам писав “хронічки” революції 1905–1906 рр.) щодо першої революції М. Вебер виклав в XXI і XXIII томах журналу “Archiv fuer Sozialwissenschaft und Sozialpolitik” (1906). Пізніше вони публікуються в окремому збірнику. Для М. Вебера російська революція не просто вияв класової боротьби, а складний конфлікт що розгортається в декількох вимірах.

В цьому конфлікті соціальні групи і політичні сили виступають під гаслами і ідеологіями які були не притаманні їм, не відповідали їхнім інтересам. І в цьому сенсі революція в Росії не така як в Європі. На російській революції 1905–1907 рр. закінчується час “звичайних” буржуазно-демократичних революцій і починається час “нових” революцій. На думку М. Вебера, “європейська” буржуазно-демократична революція перенесена в інші культурні умови дає інших зміст і інший результат. Цей зміст і цей результат суттєво відрізняються від результатів які принесли ці революції в Європі [10].

Революція в Росії показала, що це не лише, за суттю, неklasична європейська буржуазно-демократична революція, а інша, і за технологією революція. М. Вебер порівнює “механіку” революцій нового типу з “механікою” війни. Сучасна війна – це техніка і міцні

нерви, і нічого більше. Так само і революція – це техніка (швидше організація), і планування. Такими мають бути і лідери – “без особливої інтелектуальної індивідуальності, але тверді і майстри в тактиці і техніці партійної роботи” [10].

Аналізувати і зрозуміти ставлення європейців кінця XIX – початку XX ст. до революції неможливо без ідей Г. Лебона, Г. Тарда, В. Парето. Г. Лебон і Г. Тард пов’язали революцію і її хід з проявами психічних явищ натовпу-маси, лідерів натовпу, психічних характеристик народів. Г. Лебон вважав, що провідну роль в соціальних процесах відіграє не розум, а емоції. Адже розум розчиняється в новому середовищі яке вже сформувалося в кінці XIX – початку XX ст. Розвиток промисловості, зростання міст, поширення засобів масової інформації і їх впливу призведуть до того, що суспільне життя все більше буде залежати від поведінки натовпу. Суспільство вступає в століття мас. В масах домінує “безсвідомо діяльність натовпу”. Натовп являє собою сліпу і руйнівну силу. В натовпі особистість опиняється у полоні ірраціональних почуттів, догматизму, всемогутності [11].

Якщо ідеї Г. Лебона про масу, натовп, ідеї і лідерів були широко відомі в Росії, то щодо революції його думки побачили світ лише один раз. В 1917р., в Петрограді була видана робота “Царство натовпу. Із історії Великої Французької Революції за книгою Лебона і Тарда”. Невеличка брошура зосереджувала увагу на злочинах натовпу, поведінці натовпу, ідеях і думках натовпу під час революції. Але одна з головних праць Г. Лебона “Французька революція і психологія революцій” (La revolution frangaceetla psychologiedes revolutions, 1912) не перекладено ні російською, ні українською мовами. Революція для Г. Лебона це вияв масової істерії. Істерія – нервово-психічне захворювання, яке в давні часи пояснювали ураженням uterus. В період середньовіччя, церква пояснювали істерію вселення в людинудявола. Сьогодні істерія розглядається як різновид неврозів, що виникає через функціональні розлади центральної нервової системи. Характерні риси істерика – підвищена збудливість, емоційність, афективні стани, самонавіювання. Певним чином можемо перенести ці характеристики на масову свідомість в умовах революції, або масових виступів.

Г. Тард так само як і Г. Лебон досить консервативно ставився до дій мас, але його аргументація була більш ліберальною. Г. Тард почав вивчати взаємодію і формування громадської думки. Для Г. Тарда маса це не просто натовп. Він поділяє на масу на натовп і публіку. Для нього, це різні речі. Натовп немає свого “обличчя”, публіка – це духовна і інтелектуальна спільнота, що розосереджена в просторі. Публіка це середовище, в якому відбувається формування громадської думки. В цьому сенсі революції другої половини XX – початку XXI ст. можна назвати не революціями натовпу, а революціямипубліки. Тардне формулює системного погляду на революцію. Більшою мірою, революція його цікавить в контекст насилля і розриву з минулим: насилля здійснює натовп, а відкидання традицій під час революції – вияв закону про перехід від звичаїв до моди. Г. Тард звертає свою увагу і на інші елементи революції: зміни в класових відносинах, зміни в

структурі доступу різноманітних груп до ресурсів, утопічність ідеї революції.

Г. Тард говорить про революцію в контексті дихотомії “цивілізація–революція”. Найкраще роздуми вченого з цього приводу викладені в праці “Порівняльна злочинність” [12]. Г. Тард заявляє, що цивілізація встановлює укріплене порядком, а революція розпалює пристрасті, призводить до хаосу і є фактором деморалізуючим. Цивілізація підтримує існуючу мораль, революція кидає виклик існуючій моралі. Головне завдання революції проголошення нової ієрархії цінностей. Але навіть за такого критичного ставлення до феномену революції, Г. Тард вимушений був визнати відносну корисність революції. Вона виявляється в розширенні можливостей для впливу нових, більш здібних класів [13].

В історії дослідження феномену революції чільне і постійне місце займають історики, соціологи, психологи, юристи і без сумніву економісти. Людиною, що поєднала всі ці образи і додала знань з фізики став Вільфредо Парето. Після закінчення Політехнічної школи в Турині В. Парето захищає дисертацію “Фундаментальні принципи рівноваги твердих тіл”. Але відомим В. Паретом став завдяки своїм працям з економіки і соціології. В 1896р., коли В. Парето вже майже п’ятдесят років, виходить його “Курс політичної економії”. В цій праці він формулює принцип відповідно до якого, в усіх суспільствах співвідношення багатих і бідних залишається приблизно однаковим. В. Парето все більше схиляється до песимізму і цинізму стосовно можливостей перетворення суспільства. Одна з причин такого ставлення криється в людині, яка на думку В. Парето діє ірраціонально і алогічно, а згодом придумує раціональне обґрунтування своїм діям. Песимізм щодо радикальних перетворень в суспільстві знаходить більш наукову форму в новій праці – “Соціалістичні системи” (1902–1903), а згодом в 1907–1912 рр. в роботі “Трактат з загальної соціології” [14].

В цих роботах вчений визнає історичний матеріалізм К. Маркса з ідеями існування соціальних законів і боротьбою класів. Але для В. Парето, історичний матеріалізм “являє собою лише частину істини, яка в тому що існує взаємна залежність економіки і інших соціальних явищ. Помилка – в перетворенні цієї взаємозалежності в відносини причини і наслідків” [7, с. 192]. В. Парето заявив, що марксизм ввів в оману неосвічені маси завдяки своїй пристрасті, а освічених – логікою, яка йому начебто притаманна. Матеріалістичний погляд на історію лише розрахований на емоції, придає соціальній теорії. Боротьба в суспільстві, за В. Парето, відбувається не між пролетаріатом і буржуазією, а між новою соціальною елітою, тобто людьми з більшими здібностями які вирішили захопити владу і старою пануючою елітою. Що стосується народних мас, то вони нагадують приручених тварин, які вступають у боротьбу за волею своїх господарів [7, с. 195]. А сама політична революція відбувається через те, що уповільнюється циркуляція еліти, чи з іншої причини, коли елементи низької якості накопичуються в вищих прошарках. Революція виступає як альтернатива – компенсація або доповнення циркуляції еліт. В цьому сенсі сутність революції – в різкій і насильницькій зміні правлячої еліти. В. Парето

зауважує, що революції відбуваються тому, що, з уповільненням циркуляції, або з іншої причини, в вищих прошарках накопичуються елементарні деградували. Вони бояться використання сили. В той час як в нижчих прошарках накопичують елементи – які не бояться і готові використовувати силу. В іншому випадку суспільство перебуває у стані стагнації. Як приклад В. Парето наводить Китай. Скинуті еліти, зникають безслідно, саме тому, історія – є цвинтар аристократії.

Американська соціо–гуманітарна наука до певного часу не втручалась в інтелектуальні дискусії Європи. Але під впливом європейців північно–американські дослідники формували свою науково–інтелектуальну традицію. Американські дослідники одразу звернули увагу не на економічні фактори що сприяють революції, а на соціально–психологічні елементи. Маємо визнати що американська рефлексія щодо революції формувалась у межах ідей біхевіоризму і психологічного еволюціонізму. В 1905 р. в Американському соціологічному журналі Чарльз Олександр Еллууд надрукував велику роботу “Психологічна теорія революцій” [15]. Ч. Еллууд був одним з провідних американських соціологів. Він активно використовував психологію, право, філософію, економічне знання в своєму аналізі соціуму. В своїй статті Ч. Еллууд крім загального огляду вже відомих підходів до причин і характеристики революції робить ряд своїх висновків, актуальність яких не втрачена до сьогодні. По–перше автор наголошує на тому, що революції виникають в умовах, коли раптово відбувається зміна соціальних звичок–порядків, революції виникають через певні перешкоди в процесі змін які відбуваються в суспільстві. По–друге, ніхто не може спрогнозувати де відбудеться наступна революція, і ще менше можна сказати коли. Жодне суспільство не може бути вільним від небезпеки революції [15, с. 59]. Менше, загрожує революція тим суспільствам які “thelabile” (гнучкі, стабільно гнучкі, готові до змін і постійно змінюються). Навпаки, ті суспільства що мають “закорінені” звички і структури схильні до більшого ризику революцій. Автор наводить приклади Росії і Китаю. Далі, Ч. Еллууд наголошує, що жодна революція не руйнує повністю старого порядку, старих звичаїв. Більш того, нове зростає на основі старого “... new habits, psychology tells us, have been erected on the basis of old habits” [15, с. 57]. Автор повертається до проблем революції в своїх працях “Соціологія в її психологічному аспекті” (1920) і “Психологія людського суспільства” (1925). В них він робить висновок про подвійність самого поняття “революція”, його складність і багатомірність [16, с. 26–27].

Оглянувши і зробивши спробу аналізу ідей соціологів і психологів стосовно феномену революції неможливо оминати інтелектуально–естетичні рефлексії, а саме контекст “революції і мистецтво”. Адже письменники, художники, музиканти певним чином аматори соціології і психології які не менш точно можуть відобразити сутність політико–соціального конфлікту, в його найвищих виявах – революції і війні. Більш того творчі конструкції–образи революції і війни, як правило фіксуються більшою

мірою в пам'яті поколінь і більшою мірою впливають на масову свідомість. Фіксуються в громадській думці, міфах, ідеологемах, стереотипах. Ця ситуація притаманна саме масовому суспільству, що бере свій початок з другої половини XIX ст. і про яке вже говорив і писав Г. Тард. Революції XVIII–XIX ст. в художній літературі постали через образи натовпу і героя–одинака, вільної особистості що протистоїть натовпу. На нашу думку відправною точкою, та спробою осмислити зв'язок між художньою творчістю і революцією є творчість і роздуми Р. Вагнера (1813–1883). Р. Вагнер спробував побудувати свою соціально–філософську концепцію яка–б поєднала мистецтво і революційну дійсність [17, с. 345–347]. Для Р. Вагнера мистецтво творить естетичний ідеал, той світ до якого треба прагнути, а революція (дійсність) – змінює оточуючий світ в напрямку до ідеалу. Революція, за Р. Вагнером, не несеокремої, особливої мети, вона виступає як засіб звільнити мистецтво від влади приватновласницького змісту. Мистецтво і приватна власність несумісні. А так як сучасне суспільство приватновласницьке, корисливо зажерливе, то дійсне мистецтво не може існувати. Революція знищуючи сучасне суспільство дає можливість мистецтвостворити нову реальність. Але дійсність соціального розвитку виявилась, по–перше, набагато складніша, а по–друге, пост–революційне германське суспільство другої половини XIX ст. виявилосьне більш привабливим ніж дореволюційне. І вже до середини 50–х рр. великий музикант відмовляється від “естетичного революціонізму”, від думок про “вдосконалення людства”, від комуністичної і соціальної людини, і від ідеї соціального прогресузагалі [17, с. 345]. Але ідеї Р. Вагнера спробувала реалізувати творча інтелігенція іншої країни, в умовах іншої революції. Результатом цих спроб стало служіння мистецтва державі. Мистецтво стало державною власністю.

В кінці XIX – початку XX ст. сформувалось декілька поглядів на революцію загалом, на її причини, їх сприйняття. Масове суспільство (“широкі народні маси”, “пролетаріат в Європі”) давно використовувало революційні методи боротьби і було готове до революції. Згодом, це підтвердили події у Франції, Германії, Італії, Угорщині. Т.зв. європейська еліта поділилась на кілька частин. Одні вбачали в революції безумовне зло, в основі якого лежать психологічні фактори (Г. Лебон, О. Конт, Г. Спенсер), і з революціями потрібно боротись будь–якими засобами. Частина інтелектуалів показали що революція це зло, але вона відображає певні об’єктивні тенденції розвитку суспільства (Е. Дюркгейм, М. Вебер, В. Парето). З революціями не потрібно боротися, а потрібно попереджати (Ч. Еллууд). Політики–практики, заявляли що соціалізм втілюється в Європі і сенс революції зникає, але якщо революція відбудеться, то вона не буде схоже на революції в Британії і Франції. І жахи цих революцій не повернуться в Європу. Творча інтелігенція в цілому позитивно або відсторонено сприймала ідею революції, розглядаючи її як феномен, що відкриває нові можливості. Але як завжди, історична реальність перемішала теоретичні концепти, і все знову стала не зрозумілим.

Список використаних джерел

1. Бобіна О. В. Про витoki теорії революції / О. В. Бобіна // Сучасна українська політика. Політика і політологія про неї. – Київ; Миколаїв: Вид–во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. – Вип. 13. – С. 87–93; Бобіна О. В. Теорія революції другої половини XIX ст.: анархістський варіант П. Прудона, М. Штірнера, М. Бакуніна, П. Кропоткіна / О. В. Бобіна // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. – К.: ВІР УАН, 2011. – Вип. 44. – С. 610–615; Бобіна О. В. Радикально–пролетарський варіант революції К. Маркса і Ф. Енгельса – умови формування і основні складові / О. В. Бобіна // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К.: ВІР УАН, 2012. – Вип. 63 (№ 8). – С. 14–18; Бобіна О. В. Е. Бернштейн, К. Каутський і їхній погляд на революцію / О. В. Бобіна // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К.: ВІР УАН, 2013. – Вип. 77 (№ 10). – С. 4–7; Бобіна О. В. Погляди Р. Люксембург на соціалістичну революцію в дискусії з Е. Бернштейном / О. В. Бобіна. – Марксизм та сучасність: політекономічний, філософський та соціологічний вимір глобальної кризи (до 100–річчя виходу книги Розі Люксембург “Накопичення капіталу”) (21–22 листопада 2013 р., м. Київ, Україна) / Уклад.: Новіков Б. В., Піхорович В. Д., Деревянко А. В. – К.: НТТУ “КПІ”, 2013. – С. 27–29.
2. Арон Р. Этапы развития социологической мысли / Раймон Арон. – М.: Прогресс, 1993. – 603 с.
3. Кола Д. Политическая социология / Пер. с фр. А. И. Кристаловского и др., Предисл. А. Б. Гофмана / Доминик Кола. – М.: “Весь Мир”, Изд. Дом “ИНФРА–М”, 2001. – 405 с.; Коломийцев В. Ф. Социология и политика: очерки / Валентин Коломийцев. – М.: Либроком, 2009. – 396 с.; Ольшанский Д. В. Политическая психология / Дмитрий Ольшанский. – СПб.: Питер, 2002. – 575 с.; Политическая социология: учеб. для вузов / Под ред. Ж. Т. Тощенко: Рос. гос. гуманитар. ун–т. – М.: ЮРАЙТ, 2012. – 623 с.; Политическая психология: Хрестоматия: Учеб. Пособие для студентов вузов по специальности “Политология” / Пер. с англ. / сост. Е. Б. Шестопап. – М.: ИНФРА–М, 2002. – 448 с.; Шестопап Е. Б. Политическая психология: учеб. для студентов вузов / Елена Шестопап. – М.: Аспект–Пресс, 2012. – 342 с.
4. Мареев С. Н., Мареева Е. В. История философии (Общий курс): учебное пособие / С. В. Мареев, Е. В. Мареева. – М.: Академический Проект, 2004. – 880 с.
5. Яковенко В. И. Огюст Конт: его жизнь и философская деятельность: Биограф. Очерк / В. И. Яковенко. – СПб.: Тип. т–ва “Обществ. польза”, 1894. – 110 с.
6. Современная западная социология: Словарь. – М.: Политиздат, 1990. – 432 с.
7. Гофман А. Б. Семь лекций по истории социологии. Учебное пособие для вузов / А. Б. Гофман – М.: “Книжный дом “Университет”, 1997. – 224 с.
8. Вебер М. Жизнь и творчество Макса Вебера / Пер. с нем. / Вебер Марианна. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2007. – 656 с.
9. Вебер М. Переход России к псевдодемократии / Макс Вебер // Космополис. – 2005. – № 3 (13) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://polit.ru/article/2005/12/02/veber/>
10. Кустарев А. Начало русской революции: версия Макса Вебера / Александр Кустарев [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.politstudies.ru/universum/dossier/04/kust02.htm>
11. Лебон Г. Психология народов и масс. Пер. с фр. / Густав Лебон. – М.: Акад. Проект, 2011. – 239 с.
12. Боброва Г. В. Базовые компоненты социальной теории Жана Габриеля Тарда: дис. ... кандидата социологических наук / Галина Боброва. – Барнаул, 2004 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dissertat.com/content/bazovye–komponenty–sotsialnoi–teorii–zhana–gabrielya–tarda>
13. Боброва Г. Е. Проблема – цивилизации, революции и преступности в творчестве Ж. Г. Тарда / Галина Боброва // Человек и общество на рубеже тысячелетий: Международный сборник научных трудов. – Воронеж, 2001 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.referun.com/n/bazovye–komponenty–sotsialnoy–teorii–zhana–gabrielya–tarda#ixzz3HLM4sJH>
14. Charles A. Ellwood. A Psychological Theory of Revolutions / American Journal of Sociology. – Vol. 11. – No.1 (Jul., 1905). – P. 49–59 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.jstor.org/stable/2762358>
15. Гавлин М. Л., Казаков Л. А. Современные буржуазные теории социальной революции / М. Л. Гавлин, Л. А. Казаков. –

М. : Наука, 1980. – 168 с.

16. История теоретической социологии. Социология XIX века: от появления новой науки до предвестников ее первого кризиса: учебное пособие для вузов. – М. : Академический Проект; Гаудеамус, 2010. – 370 с.

Reference

1. Bobina O.V. Pro vytoky teorii' revoljucii' / O.V. Bobina // Suchasna ukrai'ns'ka polityka. Polityka i politology pro nei'. – Kyi'v; Mykolaj'v: Vyd-vo MDGU im. Petra Mogyly, 2008. – Vyp.13. – S. 87–93; Bobina O.V. Teorija revoljucii' drugoi' polovyny XIX st.: anarhisty'kyj variant P.Prudona, M.Shtirnera, M.Bakunina, P.Kropotkina / O.V. Bobina // Gileja: naukovyj visnyk. Zbirnyk naukovykh prac' / Gol. red. V.M. Vashkevych. – K. : VIR UAN, 2011. – Vyp. 44. – S. 610–615; Bobina O.V. Radykal'no-proletars'kyj variant revoljucii' K.Marksa i F.Engel'sa – umovy formuvannja i osnovny skladovi / O.V. Bobina // Gileja: naukovyj visnyk. Zbirnyk naukovykh prac' / Gol. red. V.M. Vashkevych. – K. : VIR UAN, 2012. – Vyp. 63 (№ 8). – S. 14–18; Bobina O.V. E.Bernshtejn, K.Kauts'kyj i i'hnij pogljad na revoljuciju / O.V. Bobina // Gileja: naukovyj visnyk. Zbirnyk naukovykh prac' / Gol. red. V.M. Vashkevych. – K. : VIR UAN, 2013. – Vyp. 77 (№ 10). – S. 4–7; Bobina O.V. Pogljady R.Ljuksemburg na socialistychnu revoljuciju v diskusii' z E.Bernshtejnom / O.V. Bobina. – Marksyzm ta suchasnist': politekonomichnyj, filosofsk'kyj ta sociologichnyj vymir global'noi' kryzy (do 100-ričchja vyhodu knygy Rozy Ljuksemburg "Nakopyčennja kapitalu") (21–22 lystopada 2013 r., m. Kyi'v, Ukrai'na) / Uklad.: Novikov B.V., Pihorovyč V.D., Derevjanko A.V. – K. : NTU "KPI", 2013. – S. 27–29.

2. Aron R. Jetyapy razvityja sociologicheskoy mysli / Raimon Aron. – M. : Progress, 1993. – 603 s.

3. Kola D. Politicheskaja sociologija / Per. s fr. A.I. Kristalovskogo i dr., Predisl. A.B. Gofmana / Dominik Kola. – M. : "Ves' Mir", Izd. Dom "INFRA-M", 2001. – 405 s.; Kolomijcev V.F. Sociologija i politika: ocherki / Valentin Kolomijcev. – M. : Librom, 2009. – 396 s.; Ol'shanskij D.V. Politicheskaja psihologija / Dmitrij Ol'shanskij. – SPb.: Piter, 2002. – 575 s.; Politicheskaja sociologija: ucheb. dlja vuzov / Pod red. Zh.T. Toshhenko: Ros. gos. gumanitar. un-t. – M. : JuRAJT, 2012. – 623 s.; Politicheskaja psihologija: Hrestomatija: Ucheb. Posobie dlja studentov vuzov po special'nosti "Politologija" / Per. s angl. / Sost. E.B. Shestopal. – M. : INFRA-M, 2002. – 448 s.; Shestopal E.B. Politicheskaja psihologija: ucheb. dlja studentov vuzov / Elena Shestopal. – M. : Aspekt-Press, 2012. – 342 s.

4. Mareev S.N., Mareeva E.V. Istorija filosofii (Obshhij kurs) / Uchebnoe posobie / S.V. Mareev, E.V. Mareeva. – M. : Akademicheskij Proekt, 2004. – 880 s.

5. Jakovenko V.I. Ogjust Kont: ego zhizn' i filosofskaja dejatel'nost': Biogr. Oчерк / V.I. Jakovenko. – SPb.: Tip. t-va "Obshhestv. pol'za", 1894. – 110 s.

6. Sovremennaja zapadnaja sociologija: Slovar'. – M. : Politizdat, 1990. – 432 s.

7. Gofman A.B. Sem' lekcij po istorii sociologii. Uchebnoe posobie dlja vuzov / A.B. Gofman – M. : "Knizhnyj dom "Universitet", 1997. – 224 s.

8. Veber M. Zhizn' i tvorchestvo Maksa Vebera / Per. s nem. / Veber Marianna. – M. : Rossijskaja politicheskaja jenciklopedija (ROSSPJeN), 2007. – 656 s.

9. Veber M. Perehod Rossii k psevdodemokratii / Maks Veber // Kosmopolis. – 2005. – № 3 (13) [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa : <http://polit.ru/article/2005/12/02/veber/>

10. Kustarev A. Nachalo russkoj revoljucii: versija Maksa Vebera / Aleksandr Kustarev [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa : <http://www.politstudies.ru/universum/dossier/04/kust02.htm>

11. Lebon G. Psihologija narodov i mass. Per. s fr. / Gustav Lebon. – M. : Akad. Proekt, 2011. – 239 s.

12. Bobrova G.V. Bazovye komponenty social'noj teorii Zhana Gabrielya Tarda: dis. ... kandidata sociologicheskikh nauk / Galina Bobrova. – Barnaul, 2004 [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa : <http://www.dissercat.com/content/bazovye-komponenty-sotsialnoi-teorii-zhana-gabrielya-tarda>

13. Bobrova G.E. Problema – civilizacii, revoljucii i prestupnosti v tvorchestve Zh.G. Tarda / Galina Bobrova // Chelovek i obshchestvo na rubezhe tysjacheletij: Mezhdunarodnyj sbornik nauchnykh trudov. – Voronezh, 2001 [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa : <http://www.referun.com/n/bazovye-komponenty-sotsialnoy-teorii-zhana-gabrielya-tarda#ixzz3HLM44sJH>

14. Charles A. Ellwood. A Psychological Theory of Revolutions / American Journal of Sociology. – Vol. 11. – No. 1 (Jul., 1905). – P. 49–59 [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupu :

<http://www.jstor.org/stable/2762358>

15. Gavlin M.L., Kazakov L.A. Sovremennye burzhuznye teorii social'noj revoljucii / M.L. Gavlin, L.A. Kazakov. – M. : Nauka, 1980. – 168 s.

16. Istorija teoreticheskoy sociologii. Sociologija XIX veke: ot pojavlenija novoj nauki do predvestnikov ee pervogo krizisa: Uchebnoe posobie dlja vuzov. – M. : Akademicheskij Proekt; Gaudeamus, 2010. – 370 s.

Bobina O. V., Candidate of Science (History), Associate Professor, Head of the Department of Social and Humanitarian Sciences of National University of Shipbuilding after Admiral Makarov (Ukraine, Nikolaev), oleg.bobina@nuos.edu.ua

The views of the European intellectuals (the end of the 19th – the beginning of the 20th centuries) on the phenomenon of revolution

In the second half of the 19th century European scientists, psychologists, sociologists and philosophers came up with the idea of creating "positive social science". The aim of this new science was to research a mass society and discover the laws of social development. The phenomenon of revolution took a special place in this research. The author reveals the ideas and thoughts on revolution of such leading scientists as O.Kont, G.Spencer, G.Tarde, G.Lebon, V.Pareto, E.Durkneim, M.Weber, American P.Elwood. The author points out that there were both supporters and opponents of revolution among the intellectuals, but all of them were trying to find a rational explanation of this phenomenon.

Keywords: revolution, Europe, causes, social science, psychology, the end of the 19th – the beginning of the 20th centuries.

Бобина О. В., кандидат исторических наук, доцент, заведующий кафедрой социально-гуманитарных дисциплин, Национальный университет кораблестроения им. адмирала Макарова (Украина, Николаев), oleg.bobina@nuos.edu.ua

Взгляды европейских интеллектуалов конца XIX – начала XX в. на феномен революции

Во второй половине XIX в. среди европейских ученых – психологов, социологов, философов появляется идея создания "позитивной социальной науки". Цель этой новой науки – исследование массового общества и открытие законов социального развития. Особое место в этих исследованиях отводилось феномену революции. Автор анализирует идеи и размышления ведущих ученых – О.Конта, Г.Спенсера, Г.Тарда, Г.Лебона, В.Парето, Э.Дюркгейма, М.Вебера, американца Ч.Элвуда о революции. Автор подчёркивает, что среди интеллектуалов были как сторонники, так и противники революции, но все они пытались найти рациональное объяснение революции.

Ключевые слова: революция, Европа, причины, социология, психология, конец XIX – начало XX в.

* * *

УДК 340.15:94(477)“134/1520”

Радько П. Г.

доктор історичних наук, професор кафедри політекономії, Полтавський національний педагогічний університет ім. В. Г. Короленка (Україна, Полтава), polkafedra@mail.ru

ДЕРЖАВНИЦЬКІ ТРАДИЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ У СКЛАДІ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО

В історіографічному контексті розглядаються державницькі традиції українського народу у складі Великого Князівства Литовського. Звернута увага на досвід функціонування державно-правових інститутів на українських землях, узагальнюється практика державотворення в розрізі формування та діяльності законодавчої, виконавчої та судової влади.

Ключові слова: державницькі традиції, законодавча влада, виконавча влада, судова влада, Сейм, магдебурзьке право.

Проголошення незалежності Української держави зумовило активізацію державотворчих процесів. Ці процеси спрямовані на побудову демократичного громадянського суспільства та утвердження України як рівноправного партнера світової спільноти. Важливим у цьому аспекті є звернення до досвіду функціонування державно-правових інститутів на українських землях у різні історичні періоди і, зокрема, під час їх перебування у складі Великого Князівства Литовського. Така необхідність детермінується ще й тим, що на